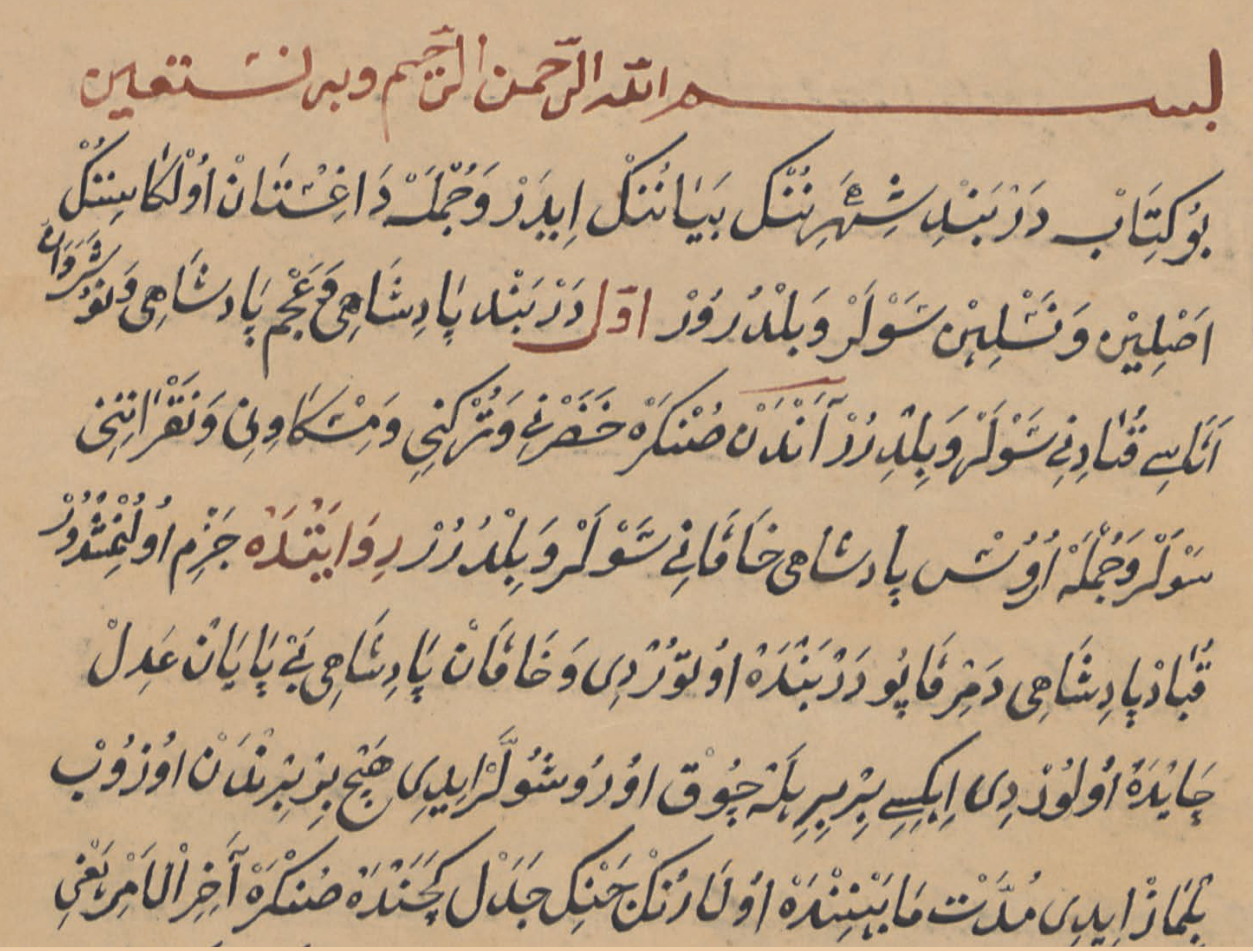

Spisane w Dagestanie, zachowane w Krakowie, odczytane w Poznaniu

opracowanie
Henryk Jankowski
Przemysław Adamczewski

3. STUDIA KAUKAZOZNAWCZE

Spisane w Dagestanie,
zachowane w Krakowie,
odczytane w Poznaniu

Studia Kaukazoznawcze

3

Redaktor serii:

dr hab. Przemysław Adamczewski, prof. ISP PAN, adprzem@politic.edu.pl

Rada naukowa serii:

prof. Wiesław Caban (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
prof. Dawid Darcziaszwili (Uniwersytet Państwowy im. Ilii w Tbilisi)
prof. Maria Filina (Tbiliski Uniwersytet Państwowy im. Iwane Dżawachiszwilego)
prof. Zaur Gasimov (Uniwersytet Turecko-Niemiecki w Stambule)
dr Joanna Kula (Uniwersytet Wrocławski)
prof. Radosław Żurawski vel Grajewski (Uniwersytet Łódzki)

Spisane w Dagestanie, zachowane w Krakowie, odczytane w Poznaniu

Kronika derbendzka (*Derbendname*), Kronika achtyńska (*Achtyname*), Genealogia sułtanów kazykumuckich, Pieśń o Alim Lwie Boskim i modlitwy namazowe ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie

Wstęp, podanie tekstu, tłumaczenie i opracowanie
Henryk Jankowski
Przedmowa i wprowadzenie
Przemysław Adamczewski

Wydawnictwo Księgarnia Akademicka
Kraków 2026

Henryk Jankowski
https://orcid.org/0000-0003-2576-1204
henryk.jankowski@icloud.com

Przemysław Adamczewski
Instytut Studiów Politycznych PAN
https://orcid.org/0000-0002-6983-5466
adprzem@politic.edu.pl

© Copyright by Henryk Jankowski, 2026
© Copyright for the foreword and introduction by Przemysław Adamczewski, 2026
© Copyright for this edition by Księgarnia Akademicka, 2026

Recenzenci
prof. dr hab. Marek Dziekan (Uniwersytet Łódzki)
dr hab. Andrzej Drozd (Uniwersytet Warszawski)

Skład i łamanie
Leszek Kwiatkowski

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Sabak

Projekt okładki
Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8368-502-1 (druk)
ISBN 978-83-8368-503-8 (PDF)
https://doi.org/10.12797/9788383685038

Na okładce wykorzystano kartę rękopisu „Kroniki Dahystana, spisane od różnych osób w Achty, w Derbend, w Gazy-Kumuk", Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, sygn. 1348.

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki" nr projektu NPRH/DN/SP/494732/2021/10 (*Polacy na Kaukazie Północnym w świetle materiałów archiwalnych – edycja źródeł*). Kwota dofinansowania 546 568 zł., całkowita wartość projektu 546 568 zł.

Publikacja dofinansowana ze środków Funduszu Wsparcia Twórców Stowarzyszenia KOPIPOL.

Publikacja została przygotowana w ramach projektu dofinansowanego przez Centrum Mieroszewskiego w IV Otwartym Konkursie.

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI
KOPIPOL
Centrum Mieroszewskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
https://akademicka.pl

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0)

Spis treści

Przedmowa 7

I. WPROWADZENIE 11
Rękopisy dagestańskie w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie: proweniencja, zawartość i znaczenie historiograficzne . . . 11

II. WSTĘP 41
1. Opis rękopisów 41
2. Język 48
2.1. Język kronik 51
2.2. Język poematu o Alim 56
3. Transkrypcja 58
4. Transliteracja 60
5. Znaki i symbole 61
6. Skróty 61
Opracowania, źródła 61
Języki 62
Inne 63

III. WYDANIE KRYTYCZNE TEKSTÓW RĘKOPISÓW 65
Kronika derbendzka – wprowadzenie 67
⟦Kronika derbendzka⟧ 71
Tłumaczenie *Kroniki derbendzkiej* na język polski 110
Kronika achtyńska – wprowadzenie 125
⟦Kronika achtyńska 1⟧ 127
⟦Kronika achtyńska 2⟧ 139
Tłumaczenie *Kroniki achtyńskiej* na język polski 146

Kroniki – fotokopie 151
Kronika derbendzka 152
Kronika achtyńska 1 181
Kronika achtyńska 2 190
Pieśń o Alim Lwie Boskim – wprowadzenie 195
⟦Pieśń o Alim Lwie Boskim⟧ 200
Tłumaczenie *Pieśni o Alim Lwie Boskim* na język polski 213
Pieśń o Alim Lwie Boskim – fotokopie 222
Genealogia sułtanów kazykumuckich – wprowadzenie 233
Genealogia sułtanów kazykumuckich – tekst polski z rękopisu 235
Tekst polski genealogii z rękopisu – fotokopie 236
Genealogia sułtanów kazykumuckich – tekst arabski w transkrypcji 237
Tłumaczenie genealogii sułtanów kazykumuckich 239
Komentarz 240
Modlitwy namazowe 243
Tłumaczenie modlitw namazowych 260

Bibliografia 263

Streszczenie 271
Summary 273

Słowniczek-skorowidz 275

Przedmowa

Jak często bywa, na prezentowane rękopisy trafiłem całkowicie przypadkowo. Wiosną 2024 roku w ramach projektu „Polacy na Kaukazie Północnym w świetle materiałów archiwalnych – edycja źródeł" prowadziłem kwerendę w archiwum Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie. W oczekiwaniu na realizację zamówienia sięgnąłem, bez większego namysłu, po stojący na półce *Katalog rękopisów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. Przeglądając go w poszukiwaniu nieznanych mi rękopisów, które mogłyby dotyczyć Polaków na Kaukazie, natrafiłem na pozycję *Kroniki Dahystana, spisane od różnych osób w Achty, w Derbend, w Gazy-Kumuk*. Były one opisane jako powstałe w XVIII wieku w języku azerbejdżańskim pismem *naschi*. Zaintrygowało mnie to znalezisko, nigdy bowiem nie słyszałem, aby w którymś z polskich archiwów znajdował się jakikolwiek rękopis dotyczący historii Dagestanu, napisany w którymś z języków używanych na Kaukazie. Niebawem zamówiłem nieznany mi rękopis, który był darem równie mi nieznanego Celestyna Rayskiego. W związku z moimi brakami znajomości języków orientalnych pierwsze kroki skierowałem do Ramazana Abdułmażydowa z Instytutu Historii, Archeologii i Etnografii Dagestańskiego Centrum Rosyjskiej Akademii Nauk i wysłałem mu kilka skanów rękopisów z prośbą o informację, z czym mamy do czynienia. Wkrótce dostałem od niego odpowiedź, że na otrzymanych przez niego dokumentach znajduje się modlitwa niemająca związku z historiografią, ale prawdopodobnie wraz z nią przesłałem część znanej kroniki *Derbendname*. W tym momencie wiedziałem, że mam do czynienia z czymś dotychczas niezbadanym. *Derbendname* jest dobrze opracowaną kroniką i jej różne wersje znajdują się w wielu miastach świata – w Moskwie, Petersburgu, Tbilisi, Erywaniu, Berlinie, Teheranie i innych, ale w literaturze przedmiotu brak jest śladu, aby ktokolwiek, poza pracami katalogowymi, badał rękopis krakowski. W dostępnych nam publikacjach wzmianka o przechowywaniu *Derbendname* w Krakowie pojawia się

tylko u jednego badacza, kumyckiego turkologa Hasana Orazajewa (Orazaev 2018: 5).

Z jednej strony kierowany chęcią popularyzacji „znaleziska", z drugiej strony, dążąc do wzmocnienia badań kaukazoznawczych prowadzonych w Polsce o wydanie tekstów źródłowych dotyczących Kaukazu, co w naszym kraju jest prowadzone w sposób szczątkowy, postanowiłem doprowadzić do publikacji polskojęzycznej. Kluczowym dla realizacji tego zadania było znalezienie osoby, która mogłaby na odpowiednim poziomie przetłumaczyć na język polski dagestańskie rękopisy. Przychodziło mi do głowy tylko jedno nazwisko – profesora Henryka Jankowskiego, którego znałem jeszcze z okresu studiów na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przesłałem mu więc pozyskany materiał wraz z zapytaniem, czy nie zechciałby podjąć współpracy i zająć się opracowaniem i przetłumaczeniem rękopisu. Ku mojej radości profesor wyraził zainteresowanie propozycją. W konsekwencji badań Henryka Jankowskiego okazało się, że w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, pod sygnaturą 1348, znajdują się dwa rękopisy zawierające pięć dzieł: *Derbendname*[1], *Achtyname*, krótką genealogię władców Kumuku, poetycką opowieść o Alim Lwie Boskim oraz modlitwy namazowe. Tak więc, oprócz nieznanej dotychczas wersji *Derbendname*, stało się jasnym, że posiadamy prawdziwą perełkę na skalę światową – *Achtyname*. Dotychczas uważano ten rękopis za zaginiony, a wiedzę o jego istnieniu posiadaliśmy jedynie z dwóch krótkich XIX-wiecznych streszczeń.

Z dużą satysfakcją przekazuję Czytelnikowi pierwszą w Polsce publikację tego typu dotyczącą Kaukazu. Są to prawdopodobnie jedyne rękopisy dagestańskie znajdujące się w archiwach w naszym kraju. Największą zasługę w powstaniu niniejszej pracy ma bez wątpienia Henryk Jankowski, któremu bardzo dziękuję za zaangażowanie, trud włożony w tłumaczenie i opracowanie nieprostych wszakże tekstów, a także za długie i owocne dyskusje. Dziękuję również Ramazanowi Abdułmażydowowi i Szachbanowi Chapizowowi z Instytutu Historii, Archeologii i Etnografii Dagestańskiego Centrum Rosyjskiej Akademii Nauk, Szamilowi Szychalijewowi z Austriackiej Akademii Nauk, a także Hadżiemu Muradowi Donogo za konsultacje i pomoc w ustaleniu niektórych faktów z historii Dagestanu.

Osobne podziękowania należą się pracownikom Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Przede wszystkim Łukaszowi Łukawskiemu za pomoc w sprawach technicznych i wsparcie udzielone podczas badań, a także pani dyrektor Agnieszce Fludzie-Krokos za zgodę na

[1] W tym miejscu należy zaznaczyć, że zarówno w tekście rękopisu dotyczącym Derbendu, jak i Achty, ani razu nie padają nazwy *Derbendname* i *Achtyname*, wobec czego bardziej odpowiednie metodologicznie jest zatytułowanie obu tekstów *Kronika derbendzka* i *Kronika achtyńska*. Jednakże wobec faktu, że obie nazwy są ugruntowane w literaturze przedmiotu przynajmniej od XIX w., to w tym wydaniu także się nimi posługujemy.

zbadanie rękopisu, wykonanie fotokopii oraz ich publikację. Składam podziękowania również Kindze Balińskiej z Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności za przeprowadzenie kwerendy dotyczącej Celestyna Rayskiego w *Rocznikach Polskiej Akademii Umiejętności* oraz *Korespondencji Sekretarza Generalnego*.

Na podziękowania Henryka Jankowskiego i moje zasługuje prof. Tülay Çulha z Uniwersytetu w Kocaeli w Turcji za wykonanie skorowidzu oraz za cenne uwagi do kilku niejasnych miejsc w poemacie o Alim. Podziękowania należą się ponadto dr. Cemowi Erdemowi z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za wskazanie opracowań poświęconych opowieściom o Alim. Doceniamy także wkład recenzentów niniejszej publikacji, prof. dr. hab. Marka Dziekana z Uniwersytetu Łódzkiego i dr. hab. Andrzeja Drozda z Uniwersytetu Warszawskiego, których wnikliwa lektura i cenne uwagi przyczyniły się do ostatecznego kształtu książki.

I. WPROWADZENIE

Rękopisy dagestańskie w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie: proweniencja, zawartość i znaczenie historiograficzne

W Polsce bardzo rzadko wydaje się materiały źródłowe dotyczące Kaukazu, których autorami byliby miejscowi naukowcy, a jeszcze mniej tłumaczy się na język polski źródła bezpośrednio z języków używanych na Kaukazie. W ostatnich latach właściwie jedyną osobą zajmującą się tą pracą jest David Kolbaia, publikujący swoje prace w czasopiśmie „Pro Georgia". Przetłumaczył ze starogruzińskiego m.in. *Żywoty królów gruzińskich* Leontiego Mrowelego, *Żywot świętego Serapiona z Zarzmy* Bazylego z Zarzmy czy *Żywot Wachtanga Gorgasali* Dżuanszera Dżuanszerianiego. Częściej i większe objętościowo prace przekładane są na polski z rosyjskiego. W tym kontekście należy przede wszystkim wymienić Stanisława Ulaszka i Błażeja Cecotę. Pierwszy z nich przetłumaczył *Historię Armenii w trzech księgach* autorstwa „ojca ormiańskiej historiografii", żyjącego w V wieku mnicha Mowsesa Chorenacego, której redaktorem jest Andrzej Pisowicz, a także epos – *Nartyjskie opowieści potomków Sarmatów z Osetii* w opracowaniu Kingi Paraskiewicz i Andrzeja Pisowicza. Cecota zaś przetłumaczył z rosyjskiego takie prace jak *Hadżi Ali. Opowieść świadka o Szamilu* czy *„Memuary" (1837–1865)* osetyńskiego generała Musy Kunduchowa. Tym samym prezentowany w niniejszym tomie polski przekład kronik dagestańskich autorstwa Henryka Jankowskiego jest pierwszym polskim przekładem dokonanym bezpośrednio z języka mieszkańców Kaukazu Północnego.

Odpowiedź na pytanie, w jaki sposób prezentowane rękopisy trafiły do Polski, nie jest możliwa na obecnym etapie badań. Wiemy, że do Biblioteki Akademii Umiejętności, która następnie wyewoluowała we współczesną Bibliotekę Naukową PAU i PAN w Krakowie, przekazał je Celestyn Rayski – informacja ta znajduje się w katalogu Jana Czubka opublikowanym w 1906 roku (Czubek 1906: 229). Na ostatniej stronie (patrząc od prawej do lewej, zgodnie z tekstami sporządzonymi alfabetem arabskim), zawierającej sygnaturę biblioteczną, znajduje się również data – „1890 lipiec 27". Jedna z bardziej prawdopodobnych interpretacji

tego faktu zakłada, że właśnie w tym dniu Rayski przekazał interesujące nas zabytki piśmiennictwa, a owa sygnatura i data zostały umieszczone w tym miejscu przez pracownika archiwum. Takie założenie byłoby zgodne z opisem kolejnych katalogów. W pierwszym bowiem, wydanym w 1869 roku i zestawionym przez Władysława Seredyńskiego pt. *Rękopisy Towarzystwa Naukowego*, rękopisy dagestańskie nie zostały wymienione[1].

O Celestynie Rayskim posiadamy szczątkowe informacje. W sprawozdaniu Dyrekcji Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie za rok 1878/1879 wśród członków Towarzystwa odnajdujemy zamieszkałego w Kijowie Celestyna Rajskiego (Sprawozdanie 1879: 62). Najprawdopodobniej jest to ta sama osoba, która podarowała dagestańskie rękopisy krakowskiej bibliotece. Ponadto Celestyn Rajski figuruje jako autor artykułu *Przesadzanie roślin z liśćmi* opublikowanego w 1889 roku w czasopiśmie „Ogrodnik Polski", w którym zadeklarował się jako amator praktykujący ogrodnictwo (Rajski 1889: 273–274). Żadnych innych informacji na temat jego działalności nie udało się odnaleźć. W materiałach przechowywanych w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie nie wspomina się o osobie Rayskiego. Zachowana w zbiorach Biblioteki księga darów dla Akademii Umiejętności[2] kończy się na roku 1888, prezentowane zaś rękopisy najprawdopodobniej zostały jej podarowane w 1890 roku. Celestyna Rayskiego nie wspomina również Bogumiła Schnaydrowa w artykule *Ofiarodawcy Akademii Umiejętności 1873–1919. Z badań nad proweniencją zbiorów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* (Schnaydrowa 1981: 11–42). Ponadto kwerenda ogólna przeprowadzona w Archiwum Nauki PAU i PAN w Krakowie[3] ujawniła, że Celestyn Rayski nie figuruje w indeksach do *Roczników PAU* oraz *Korespondencji Sekretarza Generalnego*, a także, że w *Dzienniku Podawczym Akademii Umiejętności* nie odnotowano żadnej informacji na temat daru Rayskiego w latach 1889–1891. Nie potrafimy więc odtworzyć, w jaki sposób Czubek ustalił proweniencję rękopisu jako dar Celestyna Rayskiego[4].

Kolejną niewyjaśnioną kwestią jest to, w jaki sposób Rayski wszedł w posiadanie rękopisu. Najprawdopodobniej nie uzyskał go bezpośrednio od mieszkańców Dagestanu. W egzemplarzu znajduje się wszywka napisana przez osobę, która prawdopodobnie pozyskała omawiane teksty. Wynika z niej, że genealogia sułtanów w Kazy Kumuku[5] została zapisana w Koranie z 1140 roku hidżry.

1 Akademia Umiejętności powstała w 1872 r. z przekształcenia się Towarzystwa Naukowego Krakowskiego.

2 Zmiana nazwy na Polska Akademia Umiejętności nastąpiła w 1919 r.

3 Kwerendę w grudniu 2025 r. przeprowadziła Kinga Balińska z Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie.

4 Informacja uzyskana od Łukasza Łukawskiego z Biblioteki Naukowej PAU i PAN w mailu z 27 listopada 2025 roku.

5 Człon „Kazy" w kontekście Kumuku pojawił się w XII–XIII w. i prawdopodobnie jest związany z rozprzestrzenieniem się islamu. Oznaczał, że mieszkańcy stali się „kazy", a więc „wojownikami za wiarę" (Šihsaidov 1969: 185). Współcześnie oficjalną nazwą miejscowości jest Kumuch.

Koran ten po śmierci Czolaka Surchaja otrzymał jego syn Mehemmed, a następnie przypadł on synowi Mehemmeda Szuaibowi (w naszym rękopisie zapisany w formie „Szueib"), pochowanemu we wsi „Kachka". Z kolei osobie, która pozyskała odpisy, Koran został pokazany przez Hemzę beja, syna Szuaiba. Rok 1140 kalendarza muzułmańskiego rozpoczął się 18 sierpnia 1727 i trwał do 6/7 sierpnia 1728 roku, więc powstanie tego dokumentu przypada na okres rządów Surchaja I (Surchaj ibn Garaj[6]), który był chanem kumuckim w latach 1700–1741. Wymienioną w rękopisie wieś „Kachka" należy utożsamić z obecną wsią Kaka położoną w rejonie achtyńskim, w południowej części Dagestanu. W przytoczonym fragmencie mowa o jednej z linii beków kakińskich, którzy pochodzili od chanów kumuckich. Wymieniony jako pierwszy „Czolak Surchaj" to właśnie wspomniany Surchaj I noszący przydomek Czolak/Czulak[7] (1680–1748). Jego synem był Muhammad (1712–1789), trzeci władca chanatu, rządzący nim w latach 1743–1789[8]. Po śmierci Muhammada wśród jego synów wybuchł otwarty konflikt o władzę. Sięgnął po nią Surchaj II (chan Kumuku w latach 1789–1820), w czego konsekwencji z Kumuku musieli uciekać jego bracia – Szuaib i Isa. Pod koniec wieku XVIII pogodzili się oni z bratem, który osiedlił ich we wsi Kaka. Od Szuaiba i Isy pochodzi właśnie linia beków kakińskich (Hašaev 1969: 121).

Ze wspomnianej wszywki wiemy, że polski badacz, który pozyskał rękopisy, uczynił to po śmierci beka Szuaiba, nabywając dokumenty od jego syna beja Hemze. Nie znamy dokładnych dat życia Szuaiba. Wiemy, że był on starszym bratem chana Surchaja II, który żył w latach 1744–1827. Szuaib pochodził od pierwszej żony chana Muhammada, Surchaj zaś od trzeciej. Można więc zakładać, uwzględniając rok 1712 jako rok urodzin Muhammada, że Szuaib urodził się w latach 30. XVIII wieku. Z kolei pod koniec tego wieku Surchaj II osiedlił Szuaiba we wsi Kaka, gdzie zmarł najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX wieku. Dagestański historyk Hadżi Murad Donogo, z którym konsultowałem sprawę, stwierdził, że wie o dwóch synach Szuaiba – Tadżibie i Abdulli, którzy zostali wymienieni w genealogii chanów kumuckich umieszczonej w pracy Aleksandra Komarowa *Казикумухские и кюринские ханы* (Komarov 1869: 45), natomiast o wspomnianym w naszym rękopisie Hemze nie mógł znaleźć żadnej informacji. Nie jest on też wymieniony w oficjalnej genealogii chanów

6 W niniejszej pracy autorzy zachowują formę Garaj, poświadczoną w źródłach związanych z tradycją lacką, podczas gdy w polskiej literaturze historycznej imię to częściej występuje w formie Gerej.

7 Przydomek Czolak (kum. *Čolaq*) – Bezręki, Jednoręki, związany jest z faktem, że Surchaj I stracił rękę w toczonej ze swoimi kuzynami walce o władzę po śmierci Alibeka II, władcy Kumuku w latach 1642–1700.

8 Muhammad zastał chanem po śmierci swojego starszego brata, Murtazalego (1703–1743).

kumuckich. Donogo wysunął przypuszczenie, że mógł to być syn niewolnicy Szuaiba[9].

Biorąc pod uwagę dostępne nam dane, można założyć, że osoba, która nabyła rękopisy, zrobiła to w pierwszej połowie XIX wieku. Taka propozycja datowania wynika z założenia, że skoro Szuaib żył w okresie od ok. 1730 do ok. 1800 roku, to jego syn mógł żyć między 1750 a 1850 rokiem. Jest zatem praktycznie niemożliwe, aby osobą, która spotkała się z Hemze, był Celestyn Rayski. Wiemy bowiem, że urodził się on w 1840 roku, a zmarł 15 września 1896 roku i został pochowany na Cmentarzu Bajkowa[10] w Kijowie[11]. Tak więc mógłby się spotkać z będącym u schyłku życia Hemze jako nastolatek (!) i to w dodatku zakładając, że Hemze był bardzo późnym dzieckiem Szuaiba. Taką sytuację należy uznać za teoretycznie możliwą, aczkolwiek mało prawdopodobną. Warto przy tym zaznaczyć, że zachowały się dokumenty z lat 50. XIX wieku, wytworzone przez rosyjską administrację, potwierdzające, iż żyli wówczas synowie Szuaiba, z którymi spór o powinności toczyli mieszkańcy wsi Kaka, Lutkun i Jalacha (Hašaev 1969: 121–122).

Nie znamy ponadto miejsca, w którym został nabyty rękopis. Można założyć trzy. Najbardziej naturalną myślą wydaje się, że nastąpiło to w Dagestanie, w którym przebywał nasz niezidentyfikowany Polak. Mógł on prowadzić tam badania, profesjonalnie zajmując się nauką, albo też znalazł się w tym regionie, odbywając służbę wojskową, ewentualnie wykonując jakieś inne obowiązki zawodowe. Nie można jednak wykluczyć, że nastąpiło to w centralnej części Cesarstwa Rosyjskiego, a nawet w Imperium Osmańskim lub Persji. Wiemy, że Surchaj II był politykiem o silnej orientacji antyrosyjskiej. W konsekwencji rozszerzania się wpływów rosyjskich w Dagestanie w pierwszej połowie XIX wieku, często wyjeżdżał do Persji, w której upatrywał sojusznika. Z drugiej strony posiadamy informację, że potomkowie Szuaiba i Isy, np. Musa czy Jusuf, służyli w armii rosyjskiej (Hašaev 1969: 134). Nie mamy zaś żadnych dowodów, a nawet poszlak umożliwiających ustalenie, czy wspomniany Hemze pozostał w Dagestanie, przeniósł się do innych regionów Cesarstwa, czy też został zmuszony do emigracji do krajów ościennych. Sprawa ta wymaga dalszych badań, przede wszystkim w Dagestanie.

W Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie zbiory dagestańskie są przechowywane pod sygnaturą 1348. Zgodnie z ustaleniami Henryka Jankowskiego składają się one z dwóch rękopisów, zawierających pięć dzieł: *Derbendname* (*Kronikę derbendzką*), *Achtyname* (*Kronikę achtyńską*), krótką genealogię chanów kazykumuckich, poetycką opowieść o Alim Lwie Boskim oraz modlitwy namazowe.

9 Konsultacje przeprowadzone z Hadżim Muradem Donogo w listopadzie 2025 r.

10 Cmentarz Bajkowa powstał w 1834 r. i jest jedną z najstarszych nekropolii w Kijowie.

11 Informacja uzyskana 1 grudnia 2025 r. od Marty Czerwieniec-Ivasyk z portalu Genealogiczne.pl.

Modlitwy namazowe to typowe teksty modlitewne, niemające związków z historiografią dotyczącą Kaukazu. Opowieść o Alim Lwie Boskim również należy umieścić w ramach ogólnomuzułmańskiej literatury, aczkolwiek znajdują się w niej interesujące kaukaskie nawiązania, jak chociażby umieszczenie Gruzinów, w realiach VII wieku, jako obrońców twierdzy Chajbar, chociaż w tradycji muzułmańskiej było to miasto żydowskie – sprawy te dokładniej prezentuje w swojej pracy Henryk Jankowski.

Pierwszym dokumentem o znaczeniu historiograficznym w kontekście Dagestanu jest genealogia chana Surchaja I. Jest on jedną z najważniejszych postaci historii Dagestanu pierwszej połowy XVIII wieku. Urodził się w 1680 roku w rodzinie szamchalskiej. W 1700 roku Lakowie, których centrum administracyjnym był Kumuk, wybrali go na swojego władcę, zwanego wówczas chanem. W dagestańskiej historiografii prezentuje się go jako bardzo sprawnego panującego, który ustabilizował sytuację na swoich ziemiach, a ich granice znacznie rozszerzył. Jednym z jego większych sukcesów było zajęcie w 1721 roku Szamachy, co spowodowało znaczny wzrost znaczenia Kumuku w regionie. Po tym zwycięstwie Surchaj zaczął się tytułować nie tylko chanem kumuckim, ale również szyrwańskim. Władca ten prowadził politykę antyrosyjską i w przeciwieństwie do wielu innych dagestańskich rządzących nie uznał władzy zwierzchniej Piotra I podczas jego pochodu perskiego. Surchaj wystąpił także przeciwko szachowi Persji, Nadirowi, który trzykrotnie w latach 30. i 40. XVIII wieku organizował zbrojne wyprawy na Dagestan. W 1742 roku dostał się jednak do perskiej niewoli po zajęciu Kumuku przez oddziały Nadira i od tego też czasu zaprzestał działalności politycznej (Komarov 1869: 10–12). Prezentowana w niniejszym tomie genealogia władców kumuckich jest jedną z sześciu wersji arabskojęczycznych genealogii, które przytoczył Timirlan Ajtberow w 1984 roku (Ajtberov 1984: 5–6) i jest tożsama z wersją A (zob. niżej, s. 33). Zgodnie z opisem Ajtberowa genealogia ta znajdowała się w zbiorze dokumentów pozostających w kolekcji jednego z mieszkańców Machaczkały, będąc opisana jako „Genealogia Surchaja b. Garaja Kazykumuckiego". Na jej końcu znajdował się dopisek: „Z własnoręcznego zapisu (*chatt*) owego Muhammada Kazima[12], który przepisał Koran przekazany jako *wakf* głównemu meczetowi Cudakaru[13]" [*С собственноручной записи (хатт) того Мухаммад-Казима, который переписал Коран, переданный в вакф соборной мечети Цудакара*].

[12] Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy chodzi tu o Muhammada Kazima, który był osobistym historiografem szacha Nadira. Przy tym dopisek jest skąpy w informacje ważne dla poruszanych w niniejszym rozdziale zagadnień i na jego podstawie trudno np. wywnioskować, czy Muhammad Kazim sam sporządził ową genealogię, a jeżeli tak, to na jakich materiałach się oparł czy też z jakiego źródła ją przepisał.

[13] Cudachar – miejscowość w rejonie lewaszyńskim w Dagestanie.

Zdaniem Ajtberowa powstanie interesującej nas genealogii należy datować między 1721 a 1728 rokiem. Oparł on swoje założenie na dwóch informacjach znajdujących się we wstępie do genealogii: „Wykład linii rodowej sułtanów kazykumuckich. (2) Surchaj-chan, sułtan swoich czasów, (3) Zwycięzca z Szamachy, roku 1133 (1720/1721) […]" (tłum. Henryk Jankowski). Pierwszą ważną dla Ajtberowa sprawą było podkreślenie, że Surchaj występuje jako „sułtan kazykumucki", drugą zaś zdobycie przez niego Szamachy, co miało miejsce w 1721 roku[14]. Historyk zauważył, że już w 1722 roku władze osmańskie, będące zwierzchnimi dla Surchaja, przekazały Szamachę we władanie Hażiemu Daudowi[15] będącemu jednym z dowódców, którzy wraz z Surchajem zajęli miasto. Jednakże w 1728 roku Osmanowie ponownie przekazali Szamachę i panowanie w chanacie szyrwańskim Surchajowi, który władał nim do 1734 roku (Ajtberov 1984: 7). W tym to roku na Szyrwan najechały wojska szacha Nadira i ponownie włączyły go do państwa perskiego. Założenie Ajtberowa odnośnie do okresu powstania genealogii należy uznać za prawdopodobne, aczkolwiek nie można całkowicie wykluczyć, że powstała ona między 1734, a więc rokiem, w którym Surchaj przestał być chanem szyrwańskim, a 1748 – rokiem jego śmierci. Nie można również definitywnie odrzucić tezy, że genealogia ta została sporządzona po śmierci Surchaja.

Z genealogii wynika, że Surchaj był synem Garaja, który zginął, kiedy Surchaj był jeszcze dzieckiem (Komarov 1869: 6), i nie zapisał się w sposób znaczący na kartach dagestańskiej historiografii. Garaj był z kolei synem Alibeka, którego należy utożsamiać z Alibekiem II (1615–1700). Na okres jego rządów przypada osłabienie związków w szamchalstwie między jego częścią położoną na nizinach i górską z centrum w Kumuku. Co do momentu, w którym to się stało, dagestańscy badacze mają dwie opinie. Według jednych nastąpiło to w 1641 roku, kiedy władcą Kumuku noszącym tytuł *chalklawczi*/*kuklawczi* (*халклавчи*/*къуклавчи*, tj. „wyniesiony przez ludzi" lub „stojący ponad ludźmi" / „dowódca oddziału") wybrano Alibeka. Miał nim zostać na fali rosnącej opozycji wobec głównej linii szamchałów, sam zaś pochodził z jej linii bocznej (Bulatova 2000: 67). Drudzy przesuwają ten proces na okres po śmierci szamchała Surchaja IV[16] w 1668 roku (Kurbanov 2012: 87–90; Kurbanov 2006). Niemniej to właśnie około połowy XVII wieku lub w jego drugiej połowie nastąpiło wyjście Kumuku z szamchalstwa, co miało związek z faktem, że szamchałowie coraz rzadziej gościli w swojej rezydencji w tej miejscowości, a częściej przebywali na równinach, skąd łatwiej im

14 W czasie zajęcia Szamachy przez Surchaja I wraz z sojusznikami doszło do wymordowania rosyjskich kupców, co dało pretekst Piotrowi I do zorganizowania tzw. perskiego pochodu, mającego miejsce w latach 1722–1723.

15 W rosyjskiej historiografii znany jako Hadżi Dawud. Był on lezgińskim dowódcą i jego imię zapisuje się w języku lezgińskim jako Gaži Daud/Гьажи Дауд.

16 W zależności od sposobu przyjętej numeracji w literaturze określa się go mianem albo Surchaja IV, albo Surchaja III. Był on szamchałem w Tarkach w latach 1641–1668.

było kontrolować trakty handlowe prowadzące wzdłuż wybrzeża Morza Kaspijskiego. Ostatecznie tytuł szamchała pozostał przy szamchałach tarkowskich, rezydujących w Targu (obecne Tarki, wieś na przedmieściach Machaczkały).

Alibek był synem Tuczalawa, który w rosyjskich dokumentach występuje jako „Tuczelaw-murza" lub „Czuczolow-murza", będąc w nich prezentowany jako bardzo wpływowy książę z Kumuku (Kaâev 2018: 196–197). Zgodnie z genealogią Tuczalaw był synem Alibeka. Należy go utożsamiać z Alibekiem I, który w rosyjskich dokumentach figuruje jako „książę kazykumucki" (*князь*). Pojawia się tam między innymi w kontekście uznania rosyjskiego zwierzchnictwa w 1610 roku i, ponownie, w 1614 roku, po zakończeniu smuty w Rosji i wybraniu na cara Michała I Romanowa (Umahanov 2009: 23–24). Na marginesie można dodać, że znane są dokumenty świadczące o tym, iż korespondencję z carem na temat wynagrodzenia (*жалования*) dla Alibeka prowadził Nikita Odojewski (Kumykov, Kuševa 1957: 79), przebywający w Dagestanie w drodze do Astrachania, dokąd na czele wojsk posłał go car w celu pojmania Iwana Zaruckiego i Maryny Mniszchówny.

Ajtberow w swojej analizie doszedł do wniosku, że do Alibeka I, ojca Tuczalawa, w genealogii zostali wymienieni rzeczywiści przodkowie chana Surchaja I Czolaka, następnie zaś władcy Kumuku w XVI wieku, możliwe nawet, zdaniem badacza, że nie wszyscy. Swoje założenie oparł na fakcie, że na cmentarzu w Kumuchu, gdzie grzebano członków rodziny szamchalskiej, nie odnaleziono mogiły Alibeka żyjącego na przełomie XVI i XVII wieku, będącego synem Surchaja, który widnieje w genealogii. Znajduje się tam natomiast mogiła Alibeka, syna szamchała Bugdaja I (Lavrov 1966: 159), który zmarł w okresie 1620–1621. Ajtberow założył, że właśnie Alibek, syn Bugdaja I, był rzeczywistym ojcem Tuczalawa (Ajtberov 1984: 8, 10).

Zgodnie z epitafium z cmentarza szamchalskiego w Kumuchu szamchał Bugdaj I był synem Amala Muhammada i zginął w 974 roku hidżry (1566–1567 według kalendarza gregoriańskiego) w „walce z niewiernymi" (Lavrov 1966: 151). Bugdaj I pojawia się w rosyjskiej historiografii w kontekście rozszerzenia się wpływów rosyjskich na Kaukaz, co nasiliło się po likwidacji chanatu astrachańskiego i włączeniu jego terytorium do Rosji w 1556 roku. Dla naszych rozważań ważny jest również sojusz rosyjsko-kabardyjski, przypieczętowany przez ślub Iwana IV Groźnego z Koczenaj, córką księcia kabardyjskiego Temriuka Idara, która jako Maria była carycą Rosji w latach 1561–1569. Jednocześnie jednym z głównych przeciwników Kabardy na Kaukazie Północnym było właśnie szamchalstwo. Już pod koniec lat 50. XVI wieku Kabardyjczycy wysyłali poselstwa do władz rosyjskich z prośbą o obronę przed atakami szamchałów. Ich pozycję znacznie wzmocniło przyłączenie w 1557 roku Kabardy do Rosji. Nieporozumienia z szamchalstwem trwały w latach 60. XVI wieku. Dążąc do wzmocnienia roli Rosji traktowanej przez nich jako protektorki, Kabardyjczycy zwrócili się w 1566 roku do Iwana Groźnego z prośbą o założenie miasta przy ujściu Tereku do Morza Kaspijskiego.

W następnym roku car wysłał swoje oddziały, aby rozpoczęły z Temriukiem jego budowę. Naukowcy Szamil Szychalijew i Arsenij Szumkin powiązali ten fakt z dwoma epitafiami znajdującymi się na szamchalskim cmentarzu w Kumuchu, z których wynika, że dwóch synów Amala Muhammada, wspomniany już szamchał Bugdaj I i jego brat Surchaj, zginęli w „walce z niewiernymi" w 974 roku hidżry (1566–1567). Zdaniem autorów polegli oni w walce przeciwko budowie realizowanej przez sojusz kabardyjsko-rosyjski (Šihaliev, Šumkin 2024a: 270–272). W opinii obu badaczy Bugdaj I został szamchałem po rządach swojego dalszego krewnego Orkaja/Ulchaja, co miało miejsce w pierwszej połowie XVI wieku (Šihaliev, Šumkin 2024a: 283).

Odtwarzając genealogię władców kumuckich na podstawie genealogii zaproponowanej przez Ajtberowa, choć częściowo przez siebie zmodyfikowanej, Szychalijew i Szumkin założyli, że Tuczalaw był synem Alibeka I, a jego ojcem – szamchał Bugdaj I. Alibek I miał dwóch braci, Surchaja[17] i Usmiego. Natomiast ojcem Bugdaja I był Amal Muhammad (Šihaliev, Šumkin 2024a: 284).

Gdy porównamy powyższą genealogię z tą znajdującą się w Krakowie, widać, że w tej drugiej wskazano Surchaja (nie należy go mylić z szamchałem Surchajem, który był synem Bugdaja I) – brata Bugdaja I, praprapradziadka chana Surchaja I Czolaka, jako jego przodka w linii prostej. Również do jego przodków w linii prostej zaliczono Usmiego i jego potomków (syna Usmiego o takim samym imieniu, a także wnuka o imieniu Amal Muhammad[18]), który zgodnie z ustaleniami Szychalijewa i Szumkina był synem Bugdaja I i bratem Alibeka I będącego prapradziadkiem chana Surchaja I Czolaka.

Nie ma raczej wątpliwości, że Bugdaja, syna Amala Muhammada, wymienionego w krakowskiej genealogii, należy utożsamiać z szamchałem Bugdajem I, który zginął w 1566/1567 roku. Nie znamy przy tym roku jego urodzenia. Uwzględniając

17 W części literatury Surchaja, syna Bugdaja, utożsamia się z jego imiennikiem, Surchajem, bratem Bugdaja.

18 Z kolei Ajtberow zaproponował, aby traktować szamchała Bugdaja I jako syna Amala Muhammada (Ajtberov 1984: 9), który byłby synem Usmiego, w konsekwencji w jego genealogii występuje trzech Usmich i właśnie w tym jest najważniejsza dla naszych rozważań różnica między założeniami tego badacza i założeniami Szychalijewa/Szumkina. Różnice w interpretacji wynikają z faktu, że na cmentarzu szamchalskim znajdują się groby Usmiego syna Usmiego, a także Amala Muhammada syna Usmiego. Na obu brak jakichkolwiek dat. Leonid Ławrow, uwzględniając bardzo podobny charakter obu epitafiów, a także fakt, że znajdują się obok siebie, założył, iż Amal Muhammad był albo synem, albo bratem Usmiego syna Usmiego. Jednocześnie, biorąc pod uwagę fakt, że na tym samym cmentarzu znajduje się epitafium szamchała Bugdaja I syna Amala Muhammada, zaproponował, aby utożsamić obu Amalów Muhammadów i potraktować Usmiego syna Usmiego jako dziadka Bugdaja I (Lavrov 1966: 148, 150, 189). Natomiast według ustaleń Szychalijewa i Szumkina nie należy utożsamiać powyższych Amalów Muhammadów, ponieważ zgodnie z założeniami badaczy jeden z nich był ojcem Bugdaja I, drugi zaś jego prawnukiem (Šihaliev, Šumkin 2024a: 284). Na marginesie można jeszcze zaznaczyć, że istnieje trzecia możliwość. Gdyby potraktować Amala Muhammada syna Usmiego jako brata Usmiego syna Usmiego, to byłby on wnukiem Bugdaja I syna Amala Muhammada.

jednak, że chan Surchaj I Czolak urodził się w 1680 roku, możemy obliczyć, że między tymi wydarzeniami minęło 113 lat. Zgodnie z genealogią krakowską w tym okresie musiałoby więc żyć aż dziesięć pokoleń (licząc włącznie z szamchałem Bugdajem I), co jest nieprawdopodobne. W genealogii zaproponowanej przez Szychalijewa i Szumkina, tak samo zresztą jak u Ajtberowa, na okres ten przypada już tylko sześć pokoleń, co bardzo uprawdopodabnia taką interpretację.

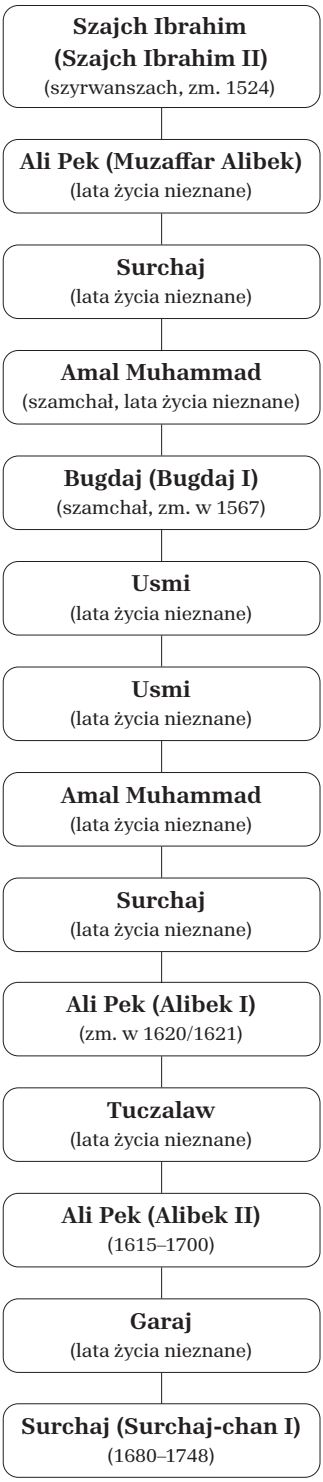
Odnośnie do przodków Bugdaja I genealogia Szychalijewa i Szumkina odpowiada genealogii przechowywanej w Krakowie. Jego ojcem był Amal Muhammad, syn Surchaja, który był synem Alibeka I. Protoplastą rodu był natomiast Szajch Ibrahim, którego naukowcy utożsamili z Szajchem Ibrahimem II, siódmym szachem Szyrwanu z dynastii Derbendydów, synem Farruha Jasara I[19].

Teza Szychalijewa i Szumkina o wyprowadzenia rodu szamchałów od władców Szyrwanu ma solidne podstawy. Badacze wyszli od konstatacji faktu, że pierwsze źródła dotyczące szamchałów w Dagestanie odnoszą się do XIV wieku (są to zarówno zabytki epigraficzne w Dagestanie, jak i informacje z dokumentów spoza jego granic, np. z ruskich latopisów). Jednocześnie zauważyli, że wschodnie źródła dokładnie opisujące mongolskie podboje w Dagestanie w XIII wieku ani razu nie wspominają o szamchałach. Z tego powodu jako okres, w którym pojawiła się dynastia szamchalska, Szychalijew i Szumkin wskazali początek XIV wieku. Powiązali ten fakt z rozszerzeniem wpływów Szyrwanu na Kaukaz Północny, czego istotnym elementem było włączenie w tym samym okresie Derbendu do jego posiadłości (Šihaliev, Šumkin 2025: 12). W swojej argumentacji naukowcy oparli się na ustaleniach azerbejdżańskiej historyczki Sary Aszurbejli. Z jej badań wynika, że w 1474 roku Farruh Jasar I wydał firman dotyczący jego syna Muhammada Gaziego, noszącego wówczas tytuł szamchała i będącego hakimem Baku, przy czym należy zaznaczyć, że zdaniem Aszurbejli tytuł szamchała wskazuje, że Muhammad Gazi był spokrewniony poprzez matkę z ucmijem[20] Kajtaku (Šihaliev, Šumkin 2025: 18; Ašurbejli 1983: 265). Ze źródeł historycznych wiadomo także, iż synowie Szajcha Ibrahima II rządzącego Szyrwanem w latach 1502–1524 uzyskali schronienie u szamchałów w Dagestanie, będących ich krewnymi. Jednym z nich był Muzaffar Mirza, a drugim Farruh Jasar II, który żył u szamchałów po zakończeniu swojego krótkiego panowania w Szyrwanie w latach 1527–1528. I to właśnie z państwa szamchałów przybył do Szyrwanu jego ostatni władca Szahruch, syn Farruha Jasara II, aby objąć rządy po śmierci Chalilullaha II w 1535 roku (Šihaliev, Šumkin 2025: 18; Ašurbejli 1983: 269, 272). Wobec powyższego Szychalijew i Szumkin wysunęli tezę, że szamchałowie wywodzą się od jednej

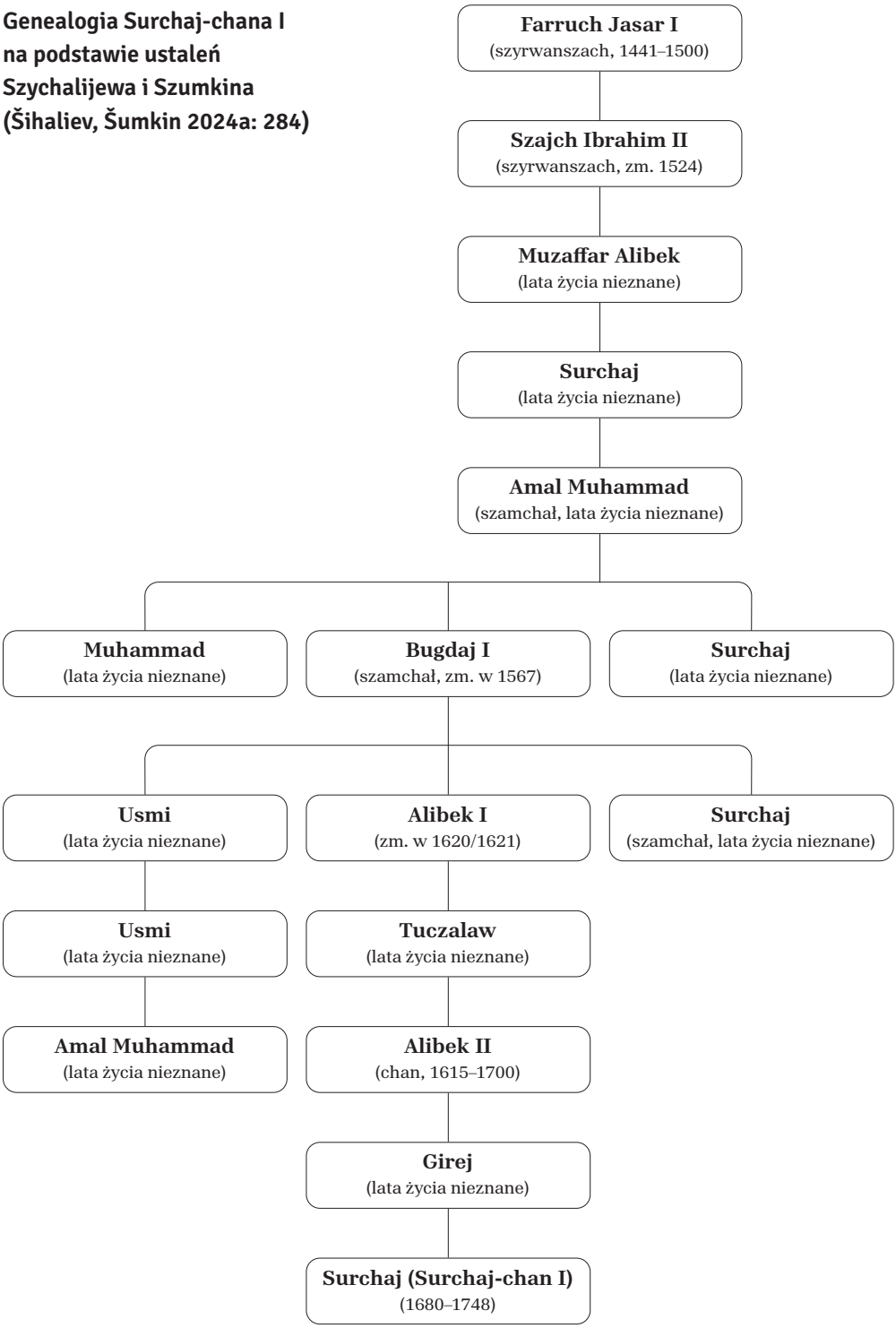
19 Farruh Jasar (1441–1500) – szach Szyrwanu rządzący w latach 1465–1500.

20 Ucmij był tytułem władców Kajtaku. Znaczenie i pochodzenie tytułu do tej pory powodują spory dagestańskich uczonych. Pojawił się on w dokumentach w XIV w., a został zlikwidowany przez Rosjan w 1820 r.

Genealogia Surchaj-chana I na podstawie odpisu krakowskiego

Genealogia Surchaj-chana I na podstawie ustaleń Szychalijewa i Szumkina (Šihaliev, Šumkin 2024a: 284)

Bibliografia

Abdulmažidov, Hapizov, Šehmagomedov 2026 = Абдулмажидов, Рамазан Султанович, Хапизов, Шахбан Магомедович, Шехмагомедов, Магомед Гаджиевич. 2026. *Дагестанские исторические сочинения XV–XVIII вв.* Москва: «Садра».

Adamczewski, Przemysław. 2019. *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych PAN.

Adilov, Məmməd (red.). 2005. *Klasik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti*, t. 1–2. Bakı: Şərq-Qərb.

Ahundov, Ehliman. 1994. *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu [transliteracja z cyrylicy, wstęp oraz słownik: Semih Tezcan].

Ajtberov 1978 = Айтберов, Тимур Магомедович. 1978. Аноним Муслима из Урады (XV–XVI вв.). W: Грязневич, П. А. (red.). *Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. XIII годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения по арабистике)*. Москва: Издательство Наука, 62–69.

Ajtberov 1984 = Айтберов, Тимур Магомедович. 1984. «Родословная Сурхая б. Гарая Казикумухского» как источник по истории Дагестана XV–XVIII вв. W: Айтберов, Т. М. (red.). *Источниковедение и текстология средневекового Ближнего и Среднего Востока*. Москва: Издательство Наука, 5–12.

Ajtberov 1993 = Айтберов, Тимур Магомедович. 1993. История потомков Мухаммадхана казикумухского. W: Шихсаидов, А. Р., Айтберов, Т. М., Оразаев, Г. М.-Р. (red.). *Дагестанские исторические сочинения*. Москва: Наука, Восточная литература, 178–189.

Akalın, Şükrü Halûk, Toparlı, Recep, Gözaydın, Nevzat i in. (red.). 2005. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksoy, Ömer Asım, Dilçin, Dehri (red.). 1963–1972. *Tarama Sözlüğü*, t. 1–6. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksoy, Ömer Asım, Dilçin, Dehri (red.). 1963–1979. *Derleme Sözlüğü*, t. 1–11. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Alihanov-Avarskij 2007 = Алиханов-Аварский, Максуд (red.). 2007. *Тарихи Дербенд-Наме*, Махачкала: Издательский дом Эпоха.

Alkım, Bahadır U. i in. (red.). 1991. *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. New Redhouse Turkish-English dictionary*. İstanbul: Redhouse Yayınevi.

Arif Ali 1980. *Daniszmendname: Księga czynów Melika Daniszmenda*. Z tureckiego przełożyli Małgorzata Łabęcka-Koecherowa, Tadeusz Majda. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 5–34.

Ašurbejli 1983 = Ашурбейли, Сара Балабек кызы. 1983. *Государство Ширваншахов (VI–XVI вв.)*. Баку: Издательство Элм.

Aysan, Adviye, Tuncay, Selma. 1993. *Türkiye'de Kadın-Erkek Adları Sözlüğü*. Ankara: Doruk.

Bakihanov 1926 = Бакиханов, Аббас-Кили-Ага Кудси. 1926. *Гюлистан–Ирам*. Баку: Издание Общества обследования и изучения Азербайджана.

Bakihanov 1991 = Бакиханов, Аббас-Кили-Ага. 1991. *Гюлистан-и Ирам*. Баку: Издательство Элм.

Bammatov 1969 = Бамматов, Зайнал Зияутдинович (red.). 1969. *Кумыкско-русский словарь. Къумукъча-русча сёзлюк*. Москва: Советская Энциклопелия.

Bammatov, Hadžiahmedov 2011 = Бамматов, Баммагомед Гаджиевич, Гаджиахмедов, Нурмагомед Эльдерханович. 2011. *Къумукъча-орусча сёзлюк. Кумыкско-русский словарь*. Магьачкъала: ИЯЛИ ДНЦ РАН.

Barthold, Wasilij, Bosworth, Clifford Edmund. 1997. Shīrwān Shāh, Sharwān Shāh. W: Bearman, P. i in. (red.). *Encyclopaedia of Islam*, t. 9. Leiden: Brill, 488–489.

Bartol'd 1973 = Бартольд, Василий Владимирович. 1973. К вопросу о происхождении Дербенд-наме. W: Тверитинова, А. С. (red.). *В. В. Бартольд. Сочинения*, t. 7. Москва: Издательство Наука, 469–480.

Baskakov 1963 = Баскаков, Николай Александрович (red.). 1968. *Ногайско-русский словарь*. Москва: Государственные издательство иностранных и национальных словарей.

Baskakov, Karryev, Hamzaev (red.). 1968 = Баскаков, Николай Александрович, Каррыев, Баймухамед Аталиевич, Хамзаев, Магомед Яхьяевич (red.). 1968. *Туркменско-русский словарь*. Москва: Издательство Советская Энциклопедия.

Baski, Imre. 1986. *A preliminary index to Rásonyi's Onomasticon Turcicum*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bayer, Theophil Siegfried. 1728. De muro Caucaseo. *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, t. 1, 425–463.

Bez autora. 1846. Еще нѣсколько словъ объ ученыхъ заслугахъ графа Румянцева. V. Исторія просвѣщенія и гражданскаго образаванія. *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщеніа*, nr 49, 1–56.

Bobrovnikov 2019 = Бобровников, Владимир Олегович. 2019. Абу Муслим в культурной памяти мусульман Дагестана. *Ислам в современном мире*, t. 15, nr 3, 81–109. DOI: 10.22311/2074-1529-2019-15-3-81-110.

Bulatova 2000 = Булатова, Ангара Гамидовна. 2000. *Лакцы. Историко-этнографическое исследование. XIX–начали XX вв.*. Махачкала: Издательство Дагестанского научного центра РАН.

Buniatov 1991 = Буниатов, Зия Мусаевич. 1991. *От редактора*. W: Бакиханов, Аббас-Кули-Ага. *Гюлистан-и Ирам*. Баку: Издательство Элм, 3–8.

Clark, Larry. 1998. *Turkmen reference grammar*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Clauson, Sir Gerard. 1972. *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London: Oxford UP.

Czubek, Jan. 1906. *Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków: Akademia Umiejętności.

Çetin, İsmet. 1997. *Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Streszczenie

Książka jest pierwszym w Polsce wydaniem krytycznym i tłumaczeniem na język polski dwóch rękopisów kaukaskich z Dagestanu przechowywanych w zbiorach Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Obejmuje Kronikę derbendzką (*Derbendname*), Kronikę achtyńską (*Achtyname*), genealogię sułtanów kazykumuckich, Pieśń o Alim Lwie Boskim oraz modlitwy muzułmańskie. Kroniki oraz Pieśń o Alim spisano w języku azerbejdżańskim z wpływami kumyckimi, natomiast genealogię i modlitwy w języku arabskim. Teksty zostały podane w transkrypcji na podstawie rękopisów zapisanych pismem arabskim, przetłumaczone i opatrzone uwagami i komentarzami.

W części wprowadzającej omówiono okoliczności odkrycia rękopisów, ich proweniencję, budowę, stan zachowania i zawartość oraz przedstawiono dotychczasowy stan badań nad dagestańskim piśmiennictwem historycznym. Szczególną uwagę poświęcono rekonstrukcji dziejów krakowskich rękopisów oraz próbie ustalenia dróg, jakimi trafiły one do Polski. Zaprezentowano również ich miejsce w tradycji rękopiśmiennej Kaukazu oraz znaczenie dla badań nad historią i kulturą Dagestanu.

Najważniejszą część książki stanowi edycja tekstów. Kronika derbendzka przedstawia dzieje Derbentu i całego Dagestanu, łącząc tradycję historyczną z elementami legendarnymi i religijnymi. Kronika achtyńska zawiera opowieść o początkach i historii południowego Dagestanu oraz miejscowości Achty. Genealogia sułtanów kazykumuckich stanowi cenne źródło do badań nad elitami politycznymi regionu i ich legitymizacją dynastyczną. Zupełnie inny charakter ma Pieśń o Alim Lwie Boskim, będąca utworem poetyckim z kręgu muzułmańskiej literatury religijnej o korzeniach arabsko-turkijskich, ale zaadoptowanym do realiów kaukaskich. Natomiast teksty modlitewne są formułkami arabskimi, w większości wybranymi z Koranu, które muzułmanie recytują podczas obowiązkowych obrzędów modlitewnych.

Publikacja ma charakter interdyscyplinarny, łącząc historię, orientalistykę, turkologię, kaukazoznawstwo i źródłoznawstwo. Wprowadza do obiegu naukowego unikatowe rękopisy, z których część pozostawała dotychczas nieznana lub była uznawana za zaginioną. Stanowi tym samym ważny wkład w badania nad historiografią Kaukazu oraz nad dziedzictwem piśmienniczym Dagestanu, udostępniając czytelnikowi źródła o wyjątkowej wartości naukowej.

Słowa kluczowe: kroniki kaukaskie z Dagestanu i genealogia, pieśń o Alim, modlitwy muzułmańskie, rękopisy w zbiorach polskich, język azerbejdżański z wpływami kumyckimi, język arabski, wydanie krytyczne

Summary

Written in Dagestan, Preserved in Kraków, Deciphered in Poznań: The Derbent Chronicle (*Derbendname*), the Akhti Chronicle (*Akhtiname*), the Genealogy of the Qazi Qumuq Sultans, the Epic of Ali, the Lion of God, and Prayers from the Collections of the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) and the Polish Academy of Sciences (PAN) in Kraków

This volume is the first critical edition and Polish translation of two Dagestani manuscripts, currently held in the collections of the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) and the Polish Academy of Sciences (PAN) in Kraków. It comprises the Derbent Chronicle (*Derbendname*), the Akhti Chronicle (*Akhtiname*), the genealogy of the Qazi Qumuq sultans, the *Epic of Ali, the Lion of God*, and Islamic prayers. The chronicles and the *Epic of Ali* were written in Azerbaijani with Kumyk influences, whereas the genealogy and prayers were recorded in Arabic. The texts have been transcribed from the original manuscripts written in Arabic script, translated into Polish, and accompanied by annotations and commentaries.

The introductory section discusses the circumstances surrounding the discovery of the manuscripts, their provenance, structure, state of preservation, and content, while also outlining the current state of research on Dagestani historical writing. Particular attention is paid to reconstructing the history of the Kraków manuscripts and attempting to trace the routes by which they reached Poland. Furthermore, the text examines their place within the manuscript tradition of the Caucasus and their significance for the study of the history and culture of Dagestan.

The most important part of the book is the critical edition of the texts. The Derbent Chronicle presents the history of Derbent and the whole of Dagestan, blending historical tradition with legendary and religious elements. The Akhti Chronicle contains an account of the origins and history of southern Dagestan

and the settlement of Akhti. The genealogy of the Qazi Qumuq sultans constitutes a valuable source for research into the region's political elites and their dynastic legitimation. The *Epic of Ali, the Lion of God* has an entirely different character, functioning as a poetic work belonging to the Arab-Turkic tradition of Muslim religious literature and adapted to the realities of the Caucasus. By contrast, the prayer texts consist of Arabic formulas, mostly selected from the Qur'an, which Muslims recite during obligatory ritual prayers.

The publication is interdisciplinary in nature, integrating history, Oriental studies, Turkology, Caucasian studies, and source studies. It introduces unique manuscripts into scholarly circulation, some of which had previously remained unknown or were presumed lost. As such, it represents a significant contribution to research on the historiography of the Caucasus and the written heritage of Dagestan, providing the reader with access to sources of exceptional scholarly value.

Keywords: Dagestani chronicles, genealogy of Qazi Qumuq Sultans, *Epic of Ali*, Islamic prayers, manuscripts in Polish collections, Azerbaijani with Kumyk influences, Arabic language, critical edition

Henryk Jankowski, emerytowany profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, założyciel poznańskiej turkologii. Zajmował się różnymi językami turkijskimi, od karaimskiego przez turecki, krymskotatarski, kazachski aż po języki południowej Syberii, takie jak tuwański i chakaski. Wydał ponad dwieście prac naukowych, głównie turkologicznych. Wśród jego publikacji są prace słownikowe, np. *A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea* (Lejda 2006), *Słownik kazachsko-polski* (Kraków 2011, we współautorstwie) i *A Crimean Karaim-English Dictionary* (Poznań 2015, we współautorstwie), oraz krytyczne wydania tekstów z rękopisów, przede wszystkim karaimskich, np. *The Crimean Karaim Bible: Critical Edition of the Pentateuch, Five Scrolls, Psalms, Proverbs, Job, Daniel, Ezra and Nehemiah* (Wiesbaden 2019, we współautorstwie), *Mordecai Ḳazaz's Ṭuv Ṭaʿam 'Good Judgement': A Crimean Turkic Karaim Catechism Compiled Prior to 1825* (Wrocław 2025), oraz z kręgu piśmiennictwa Tatarów litewsko-polskich, np. *A Ziker of Polish-Lithuanian-Belarusian Tatars in Turkish and Its Polish Translation by Mustafa Szahidewicz* (Zagrzeb 2022) i *Zikr turecki Ḳurʾān oḳı 'Czytaj Koran' w modlitewnikach litewsko-polsko-białorusko-tatarskich z przekładem białorusko-polskim i polskim* (Warszawa 2023).

Przemysław Adamczewski, kaukazoznawca, pracownik Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Kierownik projektów realizowanych w ramach programów NCN, NAWA i Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: Mobilność Plus, Fuga, Polonista, im. Mieczysława Bekkera, Nauka dla Społeczeństwa i Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Stypendysta Fundacji Lanckorońskich. Odbył staże podoktorskie na uniwersytetach w Gruzji, Tadżykistanie i Kazachstanie. W przeszłości pracował w Wyższej Szkole Humanistyczno-Ekonomicznej w Sieradzu i Dalekowschodnim Uniwersytecie Federalnym we Władywostoku. Autor takich monografii jak *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu* (Warszawa 2012) i *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz* (Warszawa 2019), której część została wydana w wersji anglojęzycznej *Polish Ethnopolitical Myth and the Caucasus: Looking at the Past* (Lejda 2025), a także opracowań wspomnień Polaków przebywających na Kaukazie, m.in. *Wspomnienia Izmael-beka (Józefa) Pietrucina-Pietruszewskiego jako źródło do historii rewolucji lutowej i wojny na Kaukazie 1917–1919* (Warszawa 2023, we współautorstwie) i *Кароль Калиновский. Воспоминания о моей военной службе на Кавказе и о плене у Шамиля. С1844 по 1854 гг.* (Tbilisi 2025, we współautorstwie).

ISBN 978-83-8368-502-1

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

https://akademicka.pl